

tutulmalarını hesaplamak üzere icat edilmiş bir âletin kullanımını hakkındaki *er-Risâletü'l-muzafferiyye fi'l-âmel* ile (*eş-Saḫḫatü'l-cevzeheriyye*) müsikiye dair *Vaz'u'l-elhân ve Dâretü't-ıtarab* adlı eserleri de kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunân, II, 1574, 1985; Hazreci, *el-Ükūdü'l-lü'lu'yye*, Kahire 1329/1911, I, 204; *İzâhu'l-meknân*, I, 5; II, 503; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 112; Suter, *Die Mathematiker*, s. 139, 218; Brockelmann, *GAL*, I, 625; *Suppl.*, I, 866-867; Sarton, *Introduction*, II, 1000; Ziriklî, *el-A'lam*, VI, 279; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 117, 118; Ullmann, *Die Medizin*, s. 340; a.mlf., *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 342.

SÂMÎ ŞELHÜB

FÂRİSİ, Nasr b. Abdülaziz

(نصر بن عبدالعزيز القارسي)

Ebü'l-Hüseyn Nasr b. Abdilaziz
b. Ahmed el-Fârisî
(ö. 461/1069)

Kıraat âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Şîrazî nisbesiyle de anıldığına göre Şîraz'da doğduğu söylenebilir. Kıraat ilmine dair ilk dersleri Ali b. Ca'fer er-Râzî'den aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek burada Ebû Ahmed el-Faradî, Ebü'l-Hasan es-Süsencirdî, Ebü'l-Hasan el-Hammâmî, Mansûr b. Muhammed b. Mansûr gibi hocalardan bu ilimde faydalandı. Bizzat kendisinden rivayet edildiğine göre Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. 438/1047) *er-Ravza* adlı eserinde zikredilen bütün tarik ve rivayetlere uygun olarak Kur'an'ın tamamını bu kitapta adları bulunan hocalarından okuyup kıraat ilmindeki ihtisasını tamamladı. Bağdat'tan Mısır'a geçen Fârisî burada kıraat ilminin üstadı olarak seçkin yerini aldı; talebe yetiştirdi ve telifle meşgul oldu. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Fehhâm, Ebü'l-Kâsım Hilf b. İbrâhim b. Nehhâs ve Mürşid b. Yahyâ el-Medîni onun öğrencileri arasında yer aldılar.

Hadis ilmiyle de meşgul olduğu anlaşılan Fârisî, Ebü'l-Hüseyn b. Bişrân ve İbn Rezkuye'den hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Yahyâ el-Cârüd el-Misrî, Rüzbe b. Mûsâ ve Muhammed b. Ahmed b. Hattâb er-Râzî rivayette bulunmuşlardır.

Fârisî'nin bilinen tek eseri *el-Câmî'ü fi zikri kırâ'ati'l-kurrâ'i'l-aşere* olup

bir nüshası Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'dedir (nr. 4425, vr. 141-148).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, I, 422; İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, I, 75; a.mlf., *Gâyetü'n-nihâye*, II, 336-337; *Keşfü'z-zunân*, I, 576; Süyûtî, *Hüsünü'l-muḫâḫara*, I, 494; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 722; Salâh Muhammed el-Hiyemî, *Fihri'sü maḫtûḫâti Dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1403/1983, I, 348.

İBRAHİM ÇELİK

FARİZA

(bk. FİRDA).

FARK

(bk. FASIL).

FARK

(الفرق)

Allah ile kul arasında
madde perdesinin girmesi
veya sâlikin halkın
Hak'la var olduğunu bilmesi
anlamına gelen tasavvuf terimi.

Sözlükte "ayırarak, ayırt etmek; ayırt edici nitelik" anlamlarına gelen fark, furkân, firkat ve firâk kelimeleri tasavvufîta çeşitli mânalarda kullanılmıştır. Varlıkların Hak ile kul arasında perde oluşturması ve madde âleminin tesiri altında kalan kulun Allah'tan ayrı kalmasına fark-ı evvel, kulun, kendisini Hak'la hissetme haline (cem') ulaştıktan sonra yaratıkların Hak ile var olduklarını kavramasına ve birbirini perdelemeksizin çoklukta birliği, birlikte çokluğu görmesine fark-ı sâni denilir (*et-Ta'rifât*, "farq" md.; Tehânevî, II, 1130). Buna göre sâlikin tasavvufa intisap etmeden önceki hali fark-ı evveldir. "Maddenin etkisi altında bulunma" anlamına gelen bu hal içindeki insan Hak'tan uzaktır. Hak'a iman etmekle beraber daha çok maddî şeyler ve dürtülerin tesiri altındadır. Ebü'l-Hüseyn en-Nürî, "Hak'la olmak mâsivâdan ayrı olmaktır; mâsivâ ile olmak Hak'tan ayrı kalmaktır"; Cüneyd-i Bağdâdî, "Vecde gelip Hak'a yaklaşma hali cem', beşerî ve maddî varlıkta kalma hali farktır"; Ebû Bekir el-Vâsîfî, "Kulun rabbine bakması cem', nefesine bakması farktır" şeklindeki tarifleriyle bu hale işaret etmişlerdir (Serrâc, s. 284; Sülemî, s. 157, 166, 468).

Tasavvufa intisap etmenin gayesi fark haline son vermektir. Daha sonra sâlik

cem' haline ulaşır. Bu halde iken kesreti vahdette görür. Eşyanın varlığının farkedilmediği bu hal çok önemli olmakla beraber en yüce hal değildir. Bu hal geçtikten sonra sâlik yine bir fark haline döner ve bu ikinci hale fark-ı sâni denir. Bu halde sâlik varlıkları Hak'la kaim olarak görür. Hakk'ı görmesi varlıkları görmesine, varlıkları görmesi Hakk'ı görmesine engel olmaz. Bu haldeki sâlikin bütün söz ve davranışları şer'î hükümlere uygundur. Bu sebeple sâlik halkı ırşad ehliyetine sahiptir. Süfîlerin çok önemli gördükleri fark-ı sâni, sâlikin ruhanî bir mi'raccadan sonra dinî görevleri eda edeceği zaman sahv* haline iade edilmesidir. Bu hal içindeki kul kendisini Hakk'ın yönetiminde görür (Kuşeyrî, I, 209).

Mutasavvıflara göre aslî vatanı olan ruhlar (butûn) âleminden madde âlemine gelen insan burada gariptir. Ruh esas vatanından ayrı düştüğü için bu durumdan yakınmakta ve ilk vatanına dönmeyi arzulamaktadır. Bu anlamda firkatın mukabili vuslattır. Tasavvuf edebiyatında firkat (hicran) ve vuslat terimleri daha çok bu mânada kullanılmıştır (Tehânevî, II, 1130).

Maddî kaygılar sebebiyle insanın huzursuz olmasına "tefrika", Hak'la olması sebebiyle kalben rahat ve ruhen huzurlu olması haline "cem'iyyet" denir. Zât-ı mutlakın ahadiyyet halinden vâhidîyyet mertebesinde sıfatlarla zuhur etmesine "fark-ı vâf", vâhidin çeşitli mertebelerde zuhur edip çokluk göstermesine "fark-ı cem'" adı verilir. Hak ile bâtili ayırt eden ayrıntılı bilgiye "furkan" denir (*et-Ta'rifât*, "furkân" md.). Mutasavvıflar Enfâl sûresinin 29. âyetinde geçen furkan kelimesini "hakkı bâtilden ayıran ilâhî nur ve ilham" anlamında yorumlamışlardır.

İbnü'l-Arabî furkan terimine "tenzih", bunun mukabili olarak sözlükte "toplama" mânasına gelen kur'an terimine de tenzih ve teşbih kapsamına üzere "cem'" mânası vererek insanların Hak'ın yoluna sadece tenzih yoluyla davet edilme-yip hem tenzih hem de teşbih yoluyla davet edilmesi gerektiğini, dine davette furkanı esas alan Hz. Nûh başarılı olmazken kur'anı esas alan Hz. Muhammed'in başarılı olduğunu belirtir (*Fuḫûḫ*, s. 70). İbnü'l-Arabî'nin bu açıklamasına göre furkan Allah'ın nâsûtî ve lâhûtî yönlerinin ayrıldığı, kur'an ise böyle bir ayrımın söz konusu olmadığı mertebedir.

Sâlik fenâdan ewelki furkanda lâhûtle nâsûtu ayrı ayrı görür; fenâdan sonraki furkanda ise farkın görünüşte olduğunu, özü itibarıyla ikisinin bir olduğunu kavrar (Ebü'l-Alâ el-Affî, s. 82-83).

Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre kur'an makamında sadece Allah'ın zâtı vardır; bu makamda onun isim ve sıfatları mülâhaza edilmez. Furkan makamında ise isim ve sıfatlar ayrışır, bazıları diğerlerinden daha üstün hale gelir. Meselâ Allah ismi rahmân isminden, rahmân ismi rab isminden daha üstündür (el-İnsânü'l-kâmil, II, 94-96). İbnü'l-Arabî, gayri müslimlerin ve münkirlerin en genel anlamıyla fark halinde yaşadıklarını söyler (ayrıca bk. CEM').

BİBLİYOGRAFYA :

Kâsânî, *İşlâhâtü's-şâfiyye*, "fark" md.; *et-Ta'rîfât*, "fark", "furkân" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1130; Suâd el-Hakîm, *Mu'cemü's-şâfiyye*, "fark" md.; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 212, 283-284; Kelâbâzî, *et-Ta'arrûf*, s. 119; Sülemî, *Tabakât*, Kahire 1953, s. 157, 166, 468; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 375; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, I, 207-210; Herevî, *Tabakât*, s. 153, 191; a.m.f., *Menâzil*, s. 50; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'*, Tahran 1346 hş., s. 455, 505, 756, 889; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş*, s. 66, 70, 90; a.m.f., *el-Fütûhât*, I, 65, 114; II, 133, 233, 516, 682; IV, 54, 105; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Beyrut 1983, III, 444; İbnü'l-Hatîb, *Ravzâtü't-tâ'rîf* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, II, 493; Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, II, 94-96; Câmî, *Levâmi' ve levâ'ih* (nşr. İrc Efşâr, *Se Risâle der Taşavvuf* içinde), Tahran, ts., s. 6; Ebü'l-Alâ el-Affî, *Ta'likâtü'l-Fuşûşî'l-hikem* (İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* içinde), Kahire 1365/1946, s. 82-83.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

el-FARK BEYNE'L-FIRAK

(الفرق بين الفرق)

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin

(ö. 429/1037-38)

İslâm mezhepleri

tarihi hakkındaki eseri.

Tam adı *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakâtî'n-nâciye minhüm* olan eser, mukaddimesinde belirtildiğine göre kurtuluşa eren fırka ile diğerlerini açıklamak ve aralarındaki görüş farklarını göstermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Bağdâdî, ümmetin yetmiş üç fırkaya bölüneceğini, biri hariç diğerlerinin cehenneme gireceğini bildiren (Tirmizî, "İmân", 18; İbn Mâce, "Fiten", 17; Ebü Dâvûd, "Sünnet", 1; Dârimî, "Siyer", 74) ve sıhhati tartışmalı olan hadisi (bk. FIRKA) sahih kabul ederek eserin plan ve muhtevasını buna göre düzenlemiştir.

Beş kısma ayrılan eserin birinci kısmında yukarıdaki hadis açıklanmıştır. İkinci kısım iki bölüme ayrılmış olup bunların birincisinde "İslâm milleti" (İslâm ümmeti) sözünün anlamı verilmiş, ikinci bölümde ümmetin ihtilâf ettiği konular ve bunların sonunda ortaya çıkan başlıca fırkalar kısaca tanıtılmıştır. Fırka sayısını yetmiş üç olarak tesbit etmeyi amaçlayan Bağdâdî bu bölümde birçok fırkanın kollarını birleştirerek tek fırka haline sokmuştur (meselâ pek çok koldan meydana gelen Keysâniyye iki fırka halinde özetlenmiştir; bk. Zâhid Kevserî neşri, s. 19). Üçüncü kısımda "Fıraku'l-ehvâ" (sapık fırkalar) başlığı altındaki sekiz bölümde Revâfız, Havâric, Kaderiyye-Mu'tezile, Mürcie, Neccâriyye, Cehmiyye, Bekriyye, Dirâriyye, Kerrâmiyye, Müşebbihe fırkaları ele alınmıştır. İkinci kısımda fırkaların sayısının yetmiş iki olduğu söylendiği halde bu kısımda birleştirilmiş fırkalar hariç başlıca yetmiş dokuz fırka hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü kısımda, "İslâm'a mensup olmadıkları halde İslâm'a nisbet edilen fırkalar" genel başlığı altında ve on yedi kısa bölüm halinde Sebeiyye, Beyâniyye, Mugiriyye, Harbiyye, Mansûriyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye, Gurâbiyye, Şuray'yye, Hulûliyye, Ashâbü'l-ibâha, Ashâbü't-tenâsuh, Hâbriyye, Himâriyye, Yezidiyye, Meymüniyye ve Bâtıniyye grupları anlatılır. Beşinci kısım beş bölüm halinde "el-Firkatü'n-nâciye" başlığı altında Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e ayrılmıştır.

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin bu eserini yazmaktaki gayesi, sayılarının yetmiş iki olduğunu söylediği, fakat aslında bu sayıyı çok aşan fırkanın reddetmek ve kurtuluşa eren fırkanın ancak Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu ispat etmektir. *el-Fark beyne'l-fırak*'ta, bu alanın diğer eserlerinde görüldüğü gibi fırkaların doğuşu ve gelişmesinde tarihî, siyasi, içtimaî, kültürel vb. şartlar ve sebepler üzerinde durulmamış, fırkayı meydana getiren âmilin bir kişi veya çeşitli kişiler olduğu esasından hareketle önce o kişinin tanıtımına, daha sonra da görüşlerinin tenkidine geçilmiştir. Sünnî olmayan muhtelif şahıs ve fırkalara ait görüşler nakledilirken tarafsızlık ilkesine riayet edilmemiş, Fahreddin er-Râzî ve son devir araştırmacılarının da belirttiği gibi akaid mezheplerinin kendi eserlerinden değil muhaliflerinin eserlerinden nakiller yapılmış, çok defa bu mezheplerin benimsemediği, hatta red-

dettiği görüşler kendilerine nisbet edilmiş ve bu görüşlerin onların bazı kanaatlerinin kaçınılmaz sonuçları olduğu ileri sürülmüştür (Fahreddin er-Râzî, *Münâzarât*, s. 25; İbn Asâkir, nâşirin mukaddimesi, s. 20; Bağdâdî, *el-Fark*, nâşirin mukaddimesi, s. 3). Hatta müellif zaman zaman muhaliflerine dair görüşleri anlatırken sert bir dil kullanarak tahkir edici sözler sarfetmekten çekinmemiştir.

İslâm mezhepleri tarihi geleneğini en kesin çizgileriyle belirlediği kabul edilen ve kendinden sonraki eserlere usul ve tasnif açısından büyük ölçüde tesir eden *el-Fark beyne'l-fırak*'ın bugüne kadar üçü tahkikli, biri tahkiksiz olmak üzere dört baskısı yapılmıştır. Bunlardan Muhammed Bedr neşrinde (Kahire 1328/1910) Berlin Königlich Bibliothek'te (nr. 2800) kayıtlı bir nüsha, Zâhid Kevserî neşrinde ise (Kahire 1367/1948) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin soyundan gelen Çelebizâde'den alınmış yazma nüsha esas alınmıştır. Bu ikinci neşre, Berlin nüshasında bulunmayan beşinci kısmın beşinci ve daha sonraki bölümleri de eklenecek eser tamamlanmıştır. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in gerçekleştirdiği üçüncü neşir (Kahire 1964), anlaşıldığı kadarıyla Muhammed Bedr ve Kevserî neşirlerine dayanmaktadır. Ancak bunlardaki bazı hatalar tashih edilmiştir. *el-Fark beyne'l-fırak*'ın tahkiksiz baskıları da yapılmıştır (meselâ Beyrut 1393/1973).

el-Fark beyne'l-fırak, Ethem Ruhi Fığlalı tarafından *Mezhepler Arasında-ki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)* adıyla Türkçe'ye (İstanbul 1979; Ankara 1990) ve Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından *Terceme-i el-Fark beyne'l-fırak* adıyla Farsça'ya (Tahran 1367 hş.) tercüme edilmiştir. Eseri Abdürrezzâk b. Rızkullah b. Ebü Bekir b. Halef er-Res'anî (ö. 661/1263) *Muhtaşaru Kitâbi'l-Fark beyne'l-fırak* başlığı altında ihtisar etmiş, bu muhtasarın Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'nde kayıtlı yazma nüshasını (nr. 62/37) Philip Hitti yayımlamıştır (Kahire 1924, 1956). Eserin baş taraftan Mürcie'ye kadar olan kısmı I. cilt olarak Kate Chambers Seely tarafından (New York 1919), geri kalan kısmı da II. cilt olarak Abraham S. Halkin tarafından (Tel Aviv 1935) *Moslem Schismes and Sects* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir. Bunlardan ilki bir hayli hatalı, Muhammed Bedr'in neşrinden yapılan ikinci tercüme ise daha başarılıdır.